

МІХНЕВИЧ Л. В.,

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри історії права і держави
(Київський національний
університет імені Тараса Шевченка)

УДК 340 (091)+378 (091)

ЮРИДИЧНА ОСВІТА Й НАУКА В ЛІЦЕЯХ УКРАЇНИ ХІХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті на матеріалах дореволюційної, радянської та сучасної історіографії розкрито розвиток досліджень про юридичну освіту й науку в ліцеях на українських територіях, якими володіли Російська та Австрійська імперії. З'ясовано особливості висвітлення ліцейської освіти в українських і зарубіжних виданнях.

Ключові слова: юридична освіта, юридична наука, ліцей, історіографія, джерелознавство.

В статье на материалах дореволюционной, советской и современной историографии раскрыто развитие исследований юридического образования и науки в лицеях, находящихся на украинских территориях, которыми владели Российская и Австрийская империи. Установлены особенности освещения лицейского образования в украинских и зарубежных изданиях.

Ключевые слова: юридическое образование, юридическая наука, лицей, историография, источниковедение.

Research development of legal education and science in lyceums on the Ukrainian territory that was owned by the Russian and Austrian Empires has been revealed based on the materials of the pre-revolution, soviet and modern historiography. Presentation styles of the Lyceum education within the Ukrainian and foreign publications have been analyzed.

Key words: legal education, legal science, lyceum, historiography, source studies.

Вступ. Нині сформувався стійкий інтерес сучасних дослідників до історії вітчизняної юридичної науки й освіти. Але чимало аспектів цієї проблеми ще залишаються поза увагою науковців і потребують спеціального вивчення. Зокрема, досі були відсутні комплексні праці, де розглядався б досвід наукової та навчальної діяльності ліцеїв і гімназій вищих наук, що діяли на теренах України та здійснювали підготовку юридичних кадрів. Такі спеціалізовані навчальні заклади наслідували нові західні моделі освіти, тобто розвивалися у взаємозв'язку з тодішньою європейською освітньою системою. Тому досвід їх діяльності, як позитивний, так і негативний, можна врахувати при входженні української вищої освіти до світової системи. Спеціальні дослідження цієї проблеми на сьогодні відсутні, хоча в контексті загальних питань історії науки та освіти, навчальних і наукових установ учені зверталися до її окремих аспектів.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз історії вивчення історичних реалій розвитку юридичної освіти й науки в ліцеях, які діяли на українських землях в ХІХ ст., що може стати прикладом для становлення сучасної системи вищої освіти в Україні та її інтегрування до європейського освітнього простору.

Результати дослідження. Насамперед зазначимо, що розвиток вищої освіти й науки, зокрема освітньої діяльності перших навчальних закладів Російської імперії, непогано

висвітлені в дорадянській історичній і юридичній науці. Ці праці, що вже стали класичними, є історичними хроніками діяльності університетів та інших вишів, які, зазвичай, являли собою ювілейні видання. Авторами розвідок про російські університети, які знаходилися на українських землях, були видатні вчені: Д.І. Багалій, М.П. Чубинський, В.Я. Шульгін, М.Ф. Владимирський-Буданов, В.С. Іконніков, О.І. Маркевич та ін. Цінність їхніх робіт полягає в тому, що в них зібраний і узагальнений архівний матеріал з історії українських (за територією) вишів Російської імперії.

З другої половини XIX ст. актуальними стають дослідження імперської урядової політики у сфері вищої освіти. З'являються численні статті й монографії, присвячені т. з. університетському питанню, університетським статутам, проблемам юридичної освіти, вишівській науці, системі наукової атестації (В.С. Іконніков, П.Є. Казанський, Л.І. Петражицький, Г.Ф. Шершеневич). Напрацьований масив законодавчих і офіційних урядових документів у сфері освіти спонукав дослідників до підготовки узагальнених праць. Серед таких робіт особливо помітними є такі: чотиритомне видання «Сборник материалов для истории просвещения в России» (СПб., 1893–1904), праця М.І. Сухомлинова «Материалы для истории образования в России в царствование императора Александра I» (СПб., 1866) і книги С.В. Рождественського: двотомник «Исторический обзор деятельности Министерства народного образования за сто лет (1802–1902 гг.)» (СПб., 1902), «Материалы для истории учебных реформ в России в XVIII–XIX веках» (СПб., 1910) й «Очерки по истории систем народного просвещения в России в XVIII–XIX веках» (СПб., 1912), які містять не лише коментарі до основних нормативно-правових актів, а й аналіз освітньої справи в навчальних закладах імперії, зокрема й у гімназіях вищих наук і ліцеях. Цінність цих робіт визначає наявна в них систематизація та науковий аналіз офіційних документів, уведення до наукового обігу архівних матеріалів з історії вищої школи.

Дореволюційна історіографія розвитку освіти й науки на західноукраїнських землях представлена окремими працями з історії Львівського університету, зокрема це книги Л. Фінкеля та С. Стажинського «Історія Львівського університету» («*Historia Uniwersytetu Lwowskiego*») (Львів, 1894), двотомник В. Гана «Хроніка Львівського університету» («*Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*») (Львів, 1912) і розвідка Б. Барвінського «Предтеча Університету Франца I у Львові (критичні замітки до питання про генезу Львівського університету)» (Львів, 1917).

Аналіз розвитку юридичної освіти й науки за межами університетів у XIX ст. в дореволюційній літературі представлений працями, які присвячені діяльності трьох ліцеїв Російської імперії, що існували на землях України: Волинського (Кременецького) (1805–1833), Рішельєвського (1817–1865) і Ніжинського (1820–1975). Хоча варто визнати, що історіографія з цієї теми має переважно історичний характер, правові ж аспекти в цих працях або зовсім не ставали предметом розгляду, або їм приділялась недостатня увага. Спеціальних праць дореволюційної доби, присвячених Львівському ліцею (1805–1817), що діяв на українських територіях, якими володіла Австрійська імперія, не знайдено, про нього лише згадували в названих вище загальних працях із історії Львівського університету.

Основу дореволюційної літератури розвитку освіти й науки у Волинському ліцеї здебільшого становлять польськомовні публікації. Найперші розвідки, що торкаються зазначеного питання, присвячені визначенню ролі Т. Чацького в заснуванні закладу. Вони з'явилися відразу після його смерті (А. Осінський «Про життя і працю Тадеуша Чацького» («*O życiu i pracy Tadeusza Czackiego*») (Кременець, 1816), С. Потоцький «Похвала Тадеуша Чацького» («*Pochwała Tadeusza Czackiego*») (Варшава, 1818).

Спроби розкрити науковий доробок закладу, освітні традиції, студентське життя були здійснені вже після 40-х роках XIX ст. в спогадах і щоденниках викладачів і ліцеїстів, що публікувалися в періодичній пресі або окремими брошурами зазвичай польською мовою. Серед такої мемуарної літератури варті уваги спогади викладача ліцею А.Л. Анджейовського [1].

Згодом з'явилися історичні, науково-популярні, краєзнавчі розвідки та публікації в церковних виданнях. Так, у другій половині XIX ст. побачили світ перші наукові розроб-

ки про діяльність Волинського (Кременецького) ліцею, які були тісно пов'язані з дослідженнями історії університету св. Володимира (В.Я. Шульгін, М.Ф. Владимирський-Буданов, В.С. Іконніков). Дані стосовно означеного питання містяться й в історичних працях П.М. Батюшкова [2] і М.І. Теодоровича [3; 4]. У книзі Т. Стецького «Волинь із статистичного, історичного та археологічного погляду» («*Volyn under statistical, historical and archeological view*») (Львів, 1864) в окремому розділі «Освіта на Волині» був уміщений матеріал про ліцей. Передумови виникнення, головні напрями функціонування закладу та аналіз діяльності Г. Колонтая як одного з його засновників представлені в монографії польського дослідника М. Яніка «Гуго Колонтай» («*Hugo Kołataj; monografia z czterema podobiznami*») (Львів, 1913). Наприкінці ХІХ ст. з'явилися й російськомовні праці з оцінюванням діяльності історичних постатей, зокрема Т. Чацького [5].

Утім один із перших детальних літописів ліцею в 1898 р. створив Міхал Ролле «Волинські Афіни» («*Ateny Wolynskie*»). У хронологічній послідовності автор висвітлив стан освіти на західноукраїнських землях кінця ХVІІІ – першої третини ХІХ ст. Робота цінна ще й тим, що побудована на джерелах польських архівів. Через 25 років М. Ролле перевидав цю книгу, виправивши та доповнивши її, а в 2007 р. в Україні вийшло її репринтне відтворення [6].

Початок вивчення історії Рішельєвського ліцею був покладений у працях А.О. Скальковського та І.Г. Міхневича. Насамперед це узагальнені розвідки історії Одеси й Новоросійського краю А.О. Скальковського, у яких автор торкався й питань розвитку народної освіти. У низці його праць із цього дослідження особливо помітні роботи «Общественное образование Новороссийского и Бессарабского края в 1840 годах» (ЖМНП, 1847), «Материалы для истории образования в Одессе» (Одеса, 1859) і «Материалы для истории общественного образования в Одессе» (Одеса, 1867).

Вихідною точкою комплексних досліджень освітньої діяльності перших навчальних закладів м. Одеси можна вважати працю професора філософії, інспектора ліцею І.Г. Міхневича «Исторический взгляд на учебные заведения Новороссийского края и Бессарабии» (Одеса, 1843), яка містила короткий здебільшого довідкового характеру нарис про Рішельєвський ліцей. Він же підготував і першу ґрунтовну працю з історії власне самого ліцею. Його монографія «Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея с 1817 по 1857 год» (Одеса, 1857) дає досить детальний огляд заснування, діяльності та найважливіших подій в історії ліцею як вищого навчального закладу. Хоча, як і більшість робіт того періоду, вона має описовий характер, однак залишається доволі цінною, передусім багатою фактологічною базою. Зокрема, у ній подані короткі біографічні відомості професорсько-викладацького складу, кількісні показники студентського контингенту й випускників, деякі підсумки діяльності закладу тощо. Водночас автор показав, що ліцей був оригінальною школою за своїм устроєм, але згодом зазнав уніфікації із загальною освітньою системою Російської імперії й поступово наблизився до рівня університету.

Попри досить офіційний виклад матеріалу, ця книга стала першим і чи не єдиним у дореволюційній науковій літературі системним дослідженням історії закладу. У 1890 р. з нагоди 25-річчя Новоросійського університету була видана монографія О.І. Маркевича [7]. Не заглиблюючись в історію Рішельєвського ліцею, її автор виділив окрему главу детальному аналізу передумов і підстав його перетворення в університет, побіжно торкаючись окремих питань внутрішнього життя закладу в останні роки його існування. Традиційно для таких видань у книзі був здійснений опис університетських структурних підрозділів. Характеризуючи кафедри юридичного факультету Новоросійського університету, О.І. Маркевич опирався на бібліографічні матеріали тогочасних професорів, що є корисним для з'ясування подальшої долі колишніх ліцейських професорів-юристів.

Далі, на рубежі ХІХ–ХХ ст., зріс інтерес не лише до історії Рішельєвського ліцею, а і його викладачів та відомих одеських діячів, що внесли значний вклад у розвиток народної освіти міста й розбудову ліцею. Зокрема, були опубліковані праці про життя та діяльність його директорів – абата Ш.Д. де-Ніколя і професора М.Н. Мурзакевича, генерал-губернаторів А. Є. Рішельє і М.С. Воронцова, попечителів Одеського навчального округу Д.М. Кня-

жевича й М.І. Пирогова. У періодичній пресі, особливо одеській, з'являються різноманітні статті про ранню історію лицю (Д. Блюменфельд), публікуються спогади його вихованців (О. Сумароков). Предметом досліджень окремих робіт стали історія навчальних закладів, які були попередниками лицю, лицейські традиції та культурно-історичне значення закладу. У низці таких робіт особливо варто відмітити працю М.І. Ленца «Учебно-воспитательные заведения, из которых образовался Ришельевский лицей. 1804–1817» (Одеса, 1903), де автор описав освітню діяльність єзуїтів Одеси, невдачу із заснуванням Одеської комерційної гімназії та протистояння герцога Ришельє й керівництва Харківського навчального округу в питаннях освітньої реформи початку XIX ст. Роль Харківського університету в розвитку шкільництва в Одесі в першій чверті XIX ст. висвітлив Д.І. Багалій [8]. Історія лицю та його роль у становленні освіти в м. Одесі розкриті також у книзі Р.С. Заузе «Исторический очерк Ришельевской гимназии» (Одеса, 1881). Хоча лицю відведено значну частину книги, автор здебільшого використав праці А.О. Скальковського й І.Г. Міхневича.

Окремі нариси про народну освіту та, зокрема, про Ришельєвський лицей містять узагальнені праці з історії м. Одеси, наприклад у колективній монографії «Одесса. 1794–1894» (Одеса, 1894), в історії Одеси К.М. Смольянінова [9] і Д.Г. Атлас [10], а спогади про лицей, його викладачів та студентів – у збірнику статей «Из прошлого Одессы» (Одеса, 1894), підготовленого Л.М. де-Рибасом, і в збірці «Ришельевский лицей и Новороссийский университет» (Одеса, 1898), виданій його вихованцями.

Перший досвід дослідження історії Ніжинського лицю князя Безбородька був представлений у книзі «Лицей князя Безбородко», виданій почесним попечителем закладу графом Г.О. Кушелевим-Безбородько в Санкт-Петербурзі в 1859 р. Автором історичного нарису діяльності лицю з моменту заснування до 1856 р. був Н.В. Кукольник. У книзі також розміщено бібліографічні матеріали його засновників, почесних попечителів, директорів і викладачів. Наступним узагальненим дослідженням з історії закладу стало друге перероблене та доповнене видання цієї книги, яке вийшло під заголовком «Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко» (Спб., 1881).

Аналіз діяльності Ніжинського лицю був предметом і окремих наукових розвідок, зокрема перший період існування закладу як гімназії вищих наук князя Безбородька описаний М.О. Лавровським [11] і Є.В. Петуховим [12]. Нарис з історії Юридичного лицю був підготовлений І.О. Сребницьким [13], а дослідження Т.В. Локотя [14] спрямоване на визначення причин та підстав перетворення лицю в історико-філологічний інститут.

Питання розвитку вищої освіти й науки висвітлено й у літературі радянської доби. Зауважимо, що звернення до історії юридичної освіти та науки в Україні обмежувалося дослідженнями діяльності вищих навчальних закладів, здебільшого університетів чи Академії наук. Для історіографії вишівської освіти й науки цього періоду теж були популярними ювілейні видання, щоправда акцент у них зміщувався на здобутки саме в радянський період їх діяльності. Критика ж імперської освітньої політики в цих працях надавала їм відчутного ідеологічного забарвлення. Передусім це видання, присвячені університетам. У радянську добу були видані перші фундаментальні праці «Професійна освіта на Україні» (Х., 1927), «Вища школа Української РСР за 50 років» (К., 1967) тощо, проте дані про розвиток юридичної освіти в них або зовсім відсутні, або вони були стислими і торкалися виключно діяльності юридичних факультетів українських університетів.

Академічну юридичну науку в радянській Україні вивчали в контексті загальної історії Академії наук УРСР. Поряд із такими працями привертають увагу загальносоюзні роботи, присвячені проблемі наукових досліджень права, де належну, а іноді й досить критичну оцінку отримали праці відомих учених-юристів. Це, зокрема, праці О.П. Шебанова, О.С. Іоффе, В.Е. Грабаря, М.С. Алексєєва, В.П. Портнова й ін.

Інший ідеологічний зміст мали праці з історії освіти та науки, підготовлені в еміграції. Хоча вища юридична освіта не була об'єктом окремих досліджень науковців-емігрантів, проте звернення до вищої освіти загалом мали місце (С.О. Сірополко). Зустрічаються й праці, присвячені діяльності окремих навчальних закладів (Є.В. Спекторський). Зауважи-

мо, що представники української діаспори увагу акцентували на національних питаннях, а також участі професури та студентства в національно-визвольному русі. Натомість праці російських емігрантів були витримані в більш традиційній методології. Разом із тим учені української діаспори значне місце відводили дослідженням академічної науки (Н.Д. Полонська-Василенко, М.Д. Антонович, Я.М. Падох, О.П. Оглоблін, Л.О. Окиншевич, Д.Ф. Соловей, С.П. Наріжний та ін.), серед яких були й роботи правознавчого характеру.

Радянська історіографія (більш пізнього періоду) багата й спеціальними розвідками, які розглядали розвиток і систему вищої школи Росії, освітні реформи та контрреформи, стан університетів, проблеми організації науки, підготовки наукових кадрів тощо. Ці питання й деякі аспекти розвитку юридичної освіти та науки на теренах України (знову ж таки на юридичних факультетах університетів чи в академічних установах) у працях за суміжною тематикою побіжно висвітлені російськими вченими радянської доби (К.Т. Галкін, Р.Г. Еймонтова, Т.Н. Камзолова, Г.Г. Кричевський, В.Р. Лейкіна-Свірська, Г.Е. Павлова, С.В. Соболева, О.Ф. Шебанов, Г.І. Щетініна й ін.). Відновлення інтересу до власне історії вітчизняної академічної юридичної науки пов'язують з ім'ям академіка Б.М. Бабія.

Лицеї ж були визнані «буржуазними навчальними закладами», тож за таких умов проведення серйозних наукових досліджень розвитку лицейської освіти практично стало неможливим. Радянських учених переважно цікавила історія цих закладів у контексті політичної та ідеологічної боротьби, участі лицейських викладачів і студентів у громадсько-політичних рухах [15; 16].

У довоєнний період чи не єдиною працею, яка торкалася історії лицейів і була опублікована в радянській Україні, є розвідка М.П. Василенка «Кременецький лицей та університет св. Володимира» (1923). Це історико-юридичне дослідження, побудоване на архівних джерелах, що збереглися в університеті св. Володимира. Автор не лише розкрив історію закладу та специфіку його діяльності, а й довів хибність усталеної в російській літературі думки, що причиною переведення Кременецького лицю до Києва була не участь лицейців і викладачів у польському повстанні 1830–1831 рр., а реакція Російської імперії на ці події та нагальна потреба відкриття російського осередку освіти в м. Києві.

До радянського періоду належить і рукопис праці одеського вченого А.Г. Готалова-Готліба «Ришельевский лицей – предшественник Новороссийского (Одесского) университета: историографическое исследование» [17]. Хоча вона має чітко виражену негативну характеристику діяльності лицю, акцентуючи увагу на «чиновницько-езуїтській рутині» в навчанні та неспроможності лицю задовольнити попит на фахівців, ця праця цінна підбіркою іноземних видань, здебільшого французьких, які розкривають історію лицю і діяльність активних учасників розбудови освіти в м. Одесі.

Отже, спеціальні ґрунтовні дослідження з питань розвитку лицейської освіти в радянський період не проводилися. Стислі нариси історії лицейів уміщувалися в радянських ювілейних виданнях, присвячених університетам, де оцінка лицейських освітніх традицій поступово змінювалася від негативних характеристик у ранню радянську добу до більш стриманих тверджень про ґрунтовність освіти лицейців у працях 1980-х рр. Радянська література Львівського лицю (1805–1817) вичерпується короткою згадкою про його структуру в книзі «Львівський університет» (Львів, 1986).

Натомість у зарубіжній науковій літературі ХХ ст. питання історії лицейів Російської імперії активно вивчалися. Переважно це були дослідження історії Волинського лицю. Серед польських учених, які комплексно або частково досліджували цю проблему, особливої уваги заслуговують праці Л. Яновського та М. Данілевічової. Численні монографії та статі М. Данілевічової присвячені організації наукового життя лицю, зокрема й студентського. У 1977 р. була опублікована книга французького вченого Д. Бовуа про шкільництво на литовсько-руських землях 1802–1832 рр. (у 1991 р. її видали польською мовою під заголовком «Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832»), де автор не оминув увагою Кременецький лицей як найголовніший після Віленського університету навчальний заклад на литовсько-руських землях [18].

У сучасній історіографії питання розвитку та ролі вищої освіти й науки імперської доби також відображені в книгах із історії університетів. Окремо варто виділити й нариси про вітчизняні юридичні навчальні заклади [19] і юридичні факультети [20; 21]. Автори цих видань прагнули позбутися застарілих підходів до оцінювання імперської освітньої політики та, спираючись на багатий джерельний матеріал, з позиції об'єктивності, переосмислити вплив вищих навчальних закладів попередніх історичних періодів на розвиток сучасної вищої школи й наступність освітніх і наукових традицій.

У спеціальних дослідженнях, поміж інших важливих проблем вищої школи, розглядаються і проблеми правового регулювання управління вищими навчальними закладами; регулювання їхньої освітньої діяльності; розвитку законодавства в освітній сфері; регламентації процесу підготовки наукових кадрів і присвоєння наукових ступенів; формування правового статусу професорсько-викладацького корпусу, які представлені в працях російських учених О.Є. Іванова, В.Г. Кинельова, Н.М. Зипунікової, В.О. Томсинова й ін. У цій групі наукових досліджень варто виділити історичні та історико-правові праці українських учених (О.В. Єгорової, Е.А. Писаревої, О.Л. Войно-Данчишиної, І.В. Костенко), що присвячені юридичній освіті, юриспруденції та атестаційній справі України періоду її входження у склад Російської імперії.

Історія й сучасність вітчизняної юридичної освіти та науки були темою низки науково-практичних конференцій, зокрема історико-правових [22] і спеціальних збірок наукових праць [23].

Досить багатогранною є й сучасна історіографія ліцейської освіти. Окремі проблеми відображено в дослідженнях як українських, так і зарубіжних істориків, педагогів, правників, публіцистів, культуро- та мистецтвознавців. Серед них помітне місце посідають узагальнені праці з історії розвитку освіти в західноукраїнських землях і безпосередньо в Кременецькому ліцеї. З огляду на його особливу роль у суспільно-політичному та культурно-освітньому житті України й Польщі цікавилися історією цього закладу здебільшого українські та польські дослідники, російська ж історіографія зводилась до трактування його скромного місця в історії освітнього процесу держави.

Хронологію історії ліцеїв Російської імперії зібрав російський історик О.Д. Єгоров. Його дослідження ввійшло у вісім книг, окремі з яких присвячені Рішельєвському ліцею (книга 1) (Іваново, 1993) та ліцею князя Безбородько (книга 2) (Іваново, 1994). Між тим про Кременецький ліцей автор зробив лише коротку згадку у вступі до видання.

Знаковою подією у вивченні ліцейської освіти на українських теренах стала конференція «Гімназії і ліцеї: минуле, сучасне, майбутнє», яка відбулася в м. Тернополі в 1991 р., низка доповідей якої була присвячена Кременецькому ліцею [24]. Першими ж комплексними дослідженнями ліцейської освіти стали праці педагогічного й історичного напрямку: розвідка А.В. Лопухівської «З історії розвитку гімназій і ліцеїв в Україні» (К., 1994) і книга С.Р. Чуйка «Ліцеї України (XIX–XX ст.)» (Тернопіль, 1996), яка отримала подальший розвиток у його дисертаційному дослідженні «Організація навчального процесу в ліцеях України (XIX – перша половина XX ст.)». Ліцейській освіті на західноукраїнських землях приділила увагу І.Є. Курляк [25].

Різноманітні проблеми ліцейської освіти, окремі аспекти діяльності ліцеїв, їх роль у соціокультурних процесах України в монографіях, дисертаціях, статтях досліджували Н.А. Сейко, І.С. Гребцова, Ж.Ю. Даюк, В.О. Ятищук, Г.В. Самойленко, О.Г. Самойленко, М. Сич, М.В. Левківський, В.В. Павленко та ін. Перші спроби в сучасній українській історіографії відтворити історію окремих ліцеїв XIX ст. здійснили С.М. Коляденко «Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX – 30-ті рр. XX ст.)» (Житомир, 2002) і Є.А. Ковальов «Рішельєвський ліцей в соціально-культурних процесах Південної України (перша – друга третини XIX ст.)» (К., 2010).

Серед польських учених вагомий внесок у вивчення питання організації діяльності Кременецького ліцею у фундаментальній праці про розвиток освіти на приєднаних від Речі Посполитої до Російської імперії землях зробив Л. Заштовт [26; 27]. Власне, окрім аналізу

шкільної освіти на територіях Литви й України, автор особливу увагу звернув на діяльність центральних російських освітніх установ. Чималий інтерес у цьому плані викликають розвідки А. Шмита, Я. Ходаковської, А. Фабіановські.

Значним науковим здобутком є біографічні студії, присвячені видатним лицейським ученим, серед яких зустрічаються й розвідки про юристів: О.М. Богдановського [28], Ф.І. Леонтовича [29; 30], М.С. Власьєва [31].

Утім зауважимо, що на тлі значної уваги, яка приділяється сучасними дослідниками історії лицейів, досвід вивчення становлення та розвитку юридичної освіти й науки в цих закладах є недостатнім. Чи не єдину спробу розкрити юридичну складову освіти Ніжинського та Рішельєвського лицейів здійснила О.Л. Войно-Данчишина [32]. А літопис Львівського лицю на основі архівних матеріалів спробував відновити В.С. Кахнич [33].

Висновки. Отже, проаналізувавши історіографічний доробок, можна зробити висновок, що праці дореволюційної доби мають скоріше джерелознавчий, ніж історіографічний характер. Їх автори звертали увагу на фактологічний матеріал, аналізували навчальний процес, студентський і викладацький склад. Деякі автори приділяли увагу ролі окремих діячів у становленні та розвитку вищої школи, юридичної зокрема. Головний акцент у працях радянських учених – політична й ідеологічна боротьба лицейських викладачів і студентів. Лише деякі вчені цього періоду досить глибоко аналізували розвиток лицейів і загалом функціонування вищої школи Російської імперії. Натомість у зарубіжній історіографії активно вивчалася історія Кременецького лицю. Сучасні дослідження зазначеної проблеми різнопланові та здійснені на нових методологічних основах. Однак це здебільшого історичні й педагогічні праці, тоді як історико-правових досліджень обмаль. Тому, на нашу думку, розробка юридичної складової лицейської освіти заслуговує на увагу істориків права.

Список використаних джерел:

1. Andrzejowski A. Ramoty starego Detiuka o Wołyniu. – Wilno: nakładem i drukiem A.H.Kirkora, 1861. – Т. 1. – 224 s.; Т. 2. – 283 s.; Т. 3. – 338 s.; Т. 4. – 193 s.
2. Батюшков П.Н. Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края / П.Н. Батюшков. – СПб. : Тип. Об-ва «Общественная польза», 1888. – 126 с.
3. Теодорович Н.И. Город Кременец Волинской губернии: исторический очерк / Н.И. Теодорович. – Почаев, 1890. – 70 с.
4. Теодорович Н.И. История города Кременца, Волинской губернии / Н.И. Теодорович. – 2-е изд., совершенно переработанное. – Седлец, 1904. – 141 с.
5. Кудринский Ф. Фадей Чацкий / Ф. Кудринский // Киевская старина. – 1893. – Т. 40. – С. 319–345.
6. Ролле М. Афіни Волинські: нарис з історії освіти у Польщі / М. Ролле ; В. Короткий, Ю. Цимбал (упоряд.) (Репринтне відтворення видання 1923 р.). – К. : Либідь, 2007. – 310 с.
7. Маркевич А.И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета. Историческая записка А.И. Маркевича и академические списки / А.И. Маркевич. – О. : Экономическая типография, 1890 – 734 с.
8. Багaley Д.И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам) / Д.И. Багaley. – Х. : Тип. и лит. М. Зильберберга, 1904. – Т. 2 : 1815–1835. – 1904. – 1136 с.
9. История Одессы. Составленная К. Смольяниновым. – О., 1853. – 284+ XIV с.
10. Атлас Д.Г. Старая Одесса, её друзья и недруги / Д.Г. Атлас. – О. : Тип. «Техник», 1911. – 114 с.
11. Лавровский Н.А. Гимназия высших наук кн. Безбородко в Нежине (1820–1832) / Н.А. Лавровский. – К. : Тип. М.П. Фрица, аренд. Керер, 1879. – 158 с.
12. Петухов Е.В. Гимназия высших наук кн. Безбородко в Нежине. 1820–1832. (К 75-летию со дня основания): Исторический очерк / Е.В. Петухов. – СПб., 1895. – 61 с.
13. Сребницкий И.А. Очерки по истории лицея кн. Безбородко (1832–1875) / И.А. Сребницкий. – Нежин, 1895. – 39 с.

14. Локоть Т.В. Нежинский лицей князя Безбородко / Т.В. Локоть. – М. : в Типо-литографии Т-ва И.Н. Кушнерев, 1905 – 36 с.
15. Рябінін-Скляревський О.О. Масони в Рішельєвському лицейі / О.О. Рябінін-Скляревський // Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. – 1925. – Ч. 2–3. – С. 134–140.
16. Рябінін-Скляревський О.О. Таємні товариства на півдні в епоху декабристів: масони, гетерія, філарети та вільнодумці / О.О. Рябінін-Скляревський // Рух декабристів на Україні: Ювілейне видання Укрцентрархіву. – Х., 1926. – С. 117–168.
17. Готалов-Готлиб А.Г. Ришельевский лицей – предшественник Новороссийского (Одесского) университета : историограф. исследов. / А.Г. Готалов-Готлиб. – [Б. м. : б. и.]. – 82. с.
18. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832. – Т. I, II. – Rzym-Lublin, 1991. – 460 s.
19. Юридический институт Одесского государственного университета: исторический очерк / сост.: Н.А. Абрамов и др. ; под общ. ред. А.С. Васильева. – О. : БАХВА, 1996. – 159 с.
20. Андрейцев В.І. Юридичний факультет на перетині віків : документи і матеріали / В.І. Андрейцев. – К., 2005. – 612 с.
21. Гриценко І.С. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834–1920 / І.С. Гриценко, В.А. Короткий. – К. : Либідь, 2009. – 256 с.
22. Юридична наука та освіта: історія, сучасність, перспективи : матеріали ІХ історико-правової конференції (м. Рівне, 6–8 червня 2003 р.) / ред. кол.: І.Б. Усенко (голова), І.В. Музика (відп. секр.), О.Н. Ярмиш та ін. – К., 2004. – 304 с.
23. Юридична освіта і права держава: до 150-річчя Юрид. ін-ту ОДУ : зб. наук. праць. – Одеса, 1997. – 279 с.
24. Гімназії і лицейі: минуле, сучасне, майбутнє : тези доповідей науково-практичної конференції. Ч. 1 : Традиції і досвід / редкол.: А.В. Вихрущ, Б.П. Фенюк, Б.В. Хаварівський. – Тернопіль : ТДП, 1991. – 113 с.
25. Курляк І.Є. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX століття). Історико-педагогічний аспект / І.Є. Курляк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2000. – 328 с.
26. Zasztowt L. Szkolnictwo na ziemiach litewsko-ruskich (od 1795 roku) // Historia i współczesność języka polskiego na Kresach wschodnich. Warszawa, 1997. S. 203–298.
27. Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach Litewskich i Ruskich dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1997. – 452 s.
28. Гребцова И.С. Профессор Ришельевского лицея А.М. Богдановский / И.С. Гребцова // Р.Ф. Кайндль і українська історична наука : матеріали міжнар. наук. семінару «Кайндлівські читання». 22–23 травня 2004 р. Ч. 2. – Вижиця : Черемош, 2004. – С. 160–167.
29. Музичко О.Є. Історик Федір Іванович Леонтович (1833–1910): Життя та наукова діяльність / О.Є. Музичко. – О. : Астропринт, 2005. – 208 с.
30. Федір Іванович Леонтович (1833–1910): біобібліографічний покажчик / упоряд., авт. передм. та вступ. ст. О.Є. Музичко ; Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. – О. : [б.в.], 2005. – 149 с.
31. Ковальов Є.А. Из біографії професора М.С. Власьєва (1832–1872) / Є.А. Ковальов // Знаки питання в історії України: особа і суспільство в історико-культурному просторі: збірник матеріалів IV Міжнародної конференції. – Ніжин : Ніжинськ. держ. у-т імені Миколи Гоголя, 2009. – С. 76–80.
32. Войно-Данчишина О.Л. Правове регулювання вищої юридичної освіти і науки в Росії в XIX ст. (на матеріалах українських губерній) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.Л. Войно-Данчишина ; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2006. – 230 с.
33. Кахнич В.С. Становлення і розвиток правової освіти та науки на юридичному факультеті Львівського університету (XVII–XX ст.) : історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.С. Кахнич ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2012. – 256 с.

